

BILLEDSPROGET - EN NY UDVEJ FOR TEOLOGIEN?

Et kritisk opgør med bestemmelsen af billedsprogets
kategori og funktion i Kirsten Nielsens disputats

Af Per Bilde

1. Indledning

Kirsten Nielsens disputats bærer titlen FOR ET TRÆ ER DER HÅB. OM TRÆET SOM METAFOR I JES 1-39 (København 1985). Den velskrevne bog rummer en række lærde og egentlig temmelig traditionelle historisk-kritiske, mere præcist redaktionshistoriske, analyser af tekster hos Jesaja, der indeholder træbilleder. Disse analyser vil jeg ikke gå nærmere ind på. Ej heller vil jeg beskæftige mig med disputatsens efter mit skøn største fortjeneste, der består i den energiske fremhævelse af den grundsandhed, at det religiøse sprog i væsentlig grad består i en reinterpreteret genbrug af en traditionel »tekst«, som anses for autoritativ eller hellig. Det religiøse sprog taler aldrig ud af den tomme luft, men altid på grundlag af en autoritativ tradition (»tekst«) og autoritative »billeder«. Det religiøse sprog argumenterer ikke, men »citerer«, og dets sandhed kan derfor betegnes som en »citat-sandhed«, som Johannes Sløk har udtrykt det i sin bog om dette emne.¹ At have betonet dette forhold så stærkt og at have udfoldet det så klart analytisk, det er efter min mening K.N.'s mest betydningsfulde indsats i denne bog. Imidlertid kan jeg heller ikke drøfte denne indsats nærmere her. Jeg vender i stedet tilbage til disputatsens titel. Den fortæller sammen med bogens smukke grønne omslag klart, at K.N. forfølger et overordnet teologisk sigte med sine undersøgelser. Det er dette teologiske sigte, hendes teologiske interesse i træbilledet, i billedsproget og metaforen i almindelighed, jeg i det følgende vil tage op til nærmere diskus-

Billedsproget - en ny udvej for teologien?

sion. Hvad er det egentlig, K.N. vil med sin tale om billedsproget? Hvordan søger hun at nå sit mål? Og hvad er det, der går galt i hendes projekt?

2. Disputatsens overordnede teologiske sigte

K.N.'s teologiske sigte lyser som nævnt ud af disputatsens titel og af omslagets farve, selv om opponenterne ved afhandlingens forsvar ikke ofrede tid på den sag. Det teologiske sigte kommer mere direkte til orde i K.N.'s bestemmelse af billedsprogets særlige egnethed til genbrug, både i generationerne efter Jesaja, som det vises i bogen, og dermed også i dag, jfr. disputatsens tredje tese:

Brugen af metaforer har givet mulighed for en stadig reinterpreta-
tion af den oprindelige forkyndelse, herunder mulighed for ny
tekstproduktion (side 13).

Billedsproget har ifølge K.N. videre en ganske særlig evne til at formidle og skabe engagement, jfr. disputatsens anden tese:

Træmetaforerne i Jes 1-39 har som performativ funktion at engagere
tilhørerne på en sådan måde, at disse overtager metaforernes tydning
af virkeligheden som deres egen (side 13).

Billedsproget kan på grund af sin særlige karakter fange og vinde tilhørere og læsere (tese 2). Og på grund af dets første ejendommelige egenskab kan billedsproget bevare denne evne fra generation til generation (tese 3). Derfor er billedsproget også i dag frem for andre former for sprog i stand til at engagere. Billedsproget både er og bør derfor være - det synes K.N. at ville sige - en væsentlig del af vor egen tids religiøse sprog, ikke mindst i kirkens prædiken.² Derfor har billedsproget i almindelighed og træmetaforerne i Jesajas bog i særdeleshed aktuel teologisk betydning:

Hvad jeg derimod savner, er en kombination af interessen for *historisk udvikling* og synspunktet: teksterne er religiøse tekster, der gør krav på aktualitet, og som gennem deres form er velegnede til at være bærere af et stadig *aktuelt budskab* (side 62).

Ved hjælp af billedsproget kan man således *både* overvinde kløften mellem den bibelske fortid og vor egen tid *og* i kirken få et levende

sprog, der kan tale ikke blot til forstanden, men til hjertet, og som derfor kan engagere og vinde mennesker for den bibelske religion.³

Med dette teologiske sigte placerer K.N. sig på linje med en række moderne danske teologers apologetiske forsøg på at revitalisere kristendommen og overvinde de vanskeligheder, som moderniteten har skabt for denne, hvad enten disse bestemmes som den historisk-kritiske metodes historiserende distancering til og relativisering af det bibelske budskab, eller de forstås som sækulariseringens provincialisering af religionen og det religiøse liv. K.N.'s disputats ligger efter sit sigte i forlængelse af Svend Bjergs disputats om fortællingen, Jan Lindhardts arbejder om retorikken, Erik A. Nielsens opgør med den historisk-kritiske metode og alternative henvisning til myte og kult, og Johannes Sløks bøger om myten og det religiøse sprog. K.N. ønsker ikke selv at afskrive eller slække på den historisk-kritiske metode, og for såvidt adskiller hun sig klart fra Svend Bjerg, Erik A. Nielsen og Jan Lindhardt. Hendes disputats må da også i det store og hele betegnes som et godt eksempel på denne metode i arbejdet. Men hun anser den for utilstrækkelig (jfr. side 23-26). Den skal derfor suppleres med »litterære« og »systematiske« betragtninger (jfr. side 9, 23-26, 62 og 356). Den historisk-kritiske metode bør, så vidt jeg forstår K.N., ikke forblive gold. Den skal derfor kædes sammen med teologien, og det gør hun via den »litterære« og »systematiske« inddragelse og undersøgelse af billedsproget. Og dermed placerer K.N. sig på linje med den omtalte apologetiske tendens i moderne dansk teologi. Selv om det ikke er fuldt ud sagligt berettiget, er det derfor alligevel med en vis ret, at Svend Bjerg i en kortfattet omtale af K.N.'s disputats omklammer hendes disputats og tager hende til indtægt for sit eget tvivlsomme projekt.⁴

3. Billedsprogets kategori

Men hvordan søger K.N. da at realisere dette program? Det gør hun ved hjælp af sin opfattelse af billedsprogets kategori og virkemåde. Først til kategorien eller definitionen: K.N. taler indledningsvis ret ubekymret om *det* bibelske, *det* gammeltestamentlige og *det* profetiske billedsprog (side 9, 39, 55, 57, 61 o.s.v.), som om der dermed

Billedsproget - en ny udvej for teologien?

var tale om velafgrænsede kategorier, hvad der aldeles ikke er. Der eksisterer mig bekendt ikke noget specifikt bibelsk, profetisk eller gammeltestamentligt billedsprog, og K.N. gør da heller intet forsøg på at dokumentere et sådant. *Det* gammeltestamentlige billedsprog er i virkeligheden en yderst vag og ukarakteristisk størrelse. Det er så generelt i sit indhold, ikke mindst gælder dette for træ-billederne, at det genfindes mange steder, både i den samtidige nærorientalske litteratur og i litteratur fra helt andre kulturer.⁵ Det er derfor ikke velbegrunderet, at K.N. i disputatsen opretholder denne bastante tale om *det* bibelske, profetiske, eller gammeltestamentlige billedsprog. I virkeligheden går hun imidlertid selv endnu videre end min kritik, idet hun peger på, at grænsen mellem billedsprog overhovedet og ikke-billedligt sprog faktisk er flydende, uklar og vag (side 80-83). Samtidig problematiserer K.N. den traditionelle opdeling af billedsproget i metafor, lignelse, allegori og sammenligning (side 78-79). Alle disse former opfattes som ikke-væsensforskellige former for den generelle kategori: billedsprog.⁶ Det afgørende ved billedsproget er, at det ligesom metaforen (side 78) »fungere i en konkret kontekst gennem en vekselvirkning mellem to forskellige udsagn« (side 83). Det er dette punkt, der ifølge K.N. er det afgørende. Billedsproget og det ikke-billedlige sprog adskiller sig i alle andre tilfælde ikke principielt eller væsentligt fra hinanden (side 81). Det ejendommelige ved billedsproget bestemmer K.N. med Anders Jørgen Bjørndalen som det forhold, at ikke hele betydningspotentialer er realiseret:

Det karakteristiske for den billedlige tale er, at ikke alle udsagnets betydningselementer er aktive, således som de er det ved den bogstavelige tale (side 82).

Dette træk giver billedsproget dets flertydighed, dets »polyvalens« (side 21-22). Og netop i kraft af denne polyvalens er billedsproget ifølge K.N. i stand til at udsige mere end det bogstavelige, ikke-billedlige sprog:

1.5pt plus 1pt minus 0.5pt ... bliver det klart, at *det karakteristiske* ved billedsproget er, at det formår at give ny indsigt, at sige mere og andet, end hvad den bogstavelige tale formår (side 82).⁷

Billedsproget bestemmes således først og fremmest som mere polyvalent, mere flertydigt og det vil sige mindre entydigt end bogstaveligt eller ikke-billedligt sprog.

Man kunne nu spørge, om den i tilslutning til Anders Jørgen Bjørndalen fremførte påstand om forskellen mellem billedligt og ikke-billedligt sprog (side 82) er holdbar. Mig forekommer det, at der også på dette punkt - den »disjunkte« brug af sproget, hvor ikke alle betydningselementer er aktiverede - er tale om gradforskelle mellem billedlig og ikke-billedlig tale. Overhovedet ser jeg - i øvrigt i direkte forlængelse af K.N.'s egne overvejelser (side 80-83) - slet ingen principielle eller væsentlige forskelle mellem disse to former for sprog. Oprindeligt er den bogstavelige tale formentlig i substansen altid billedlig. I alt fald tror jeg, at Vilhelm Grønbech har ret, når han hævder, at »det allersimpleste sprog er jo i grunden billedsprog«.⁸ Endvidere er i det levende sprog både enkelte ord og sætninger *dynamiske*, d.v.s. underlagt forandring i betydning. Graden af billedlighed, åbenhed eller flertydighed og graden af bogstavelighed eller fasthed i betydning er altid i en vis bevægelse. Derfor er jeg ikke i stand til at få øje på noget klart skel, heller ikke Bjørndalens og K.N.'s, mellem overvejende billedlig og overvejende ikke-billedlig tale.

Denne diskussion er imidlertid ikke den afgørende i den sag, der står til forhandling. Her består det vigtige i at fastholde, at K.N. knytter en religiøs eller teologisk værdi til billedsprogets flertydighed. Det er polyvalensen, der skaber tilhørerens eller læserens engagement, deltagelse eller »participation« (jfr. side 21-22, 31-32, 46-48, 51, 56 og 71-72). Det er den, der giver billedsproget dets virkekraft. Derfor er billedsproget så velegnet som religiøst sprog. Derfor virker det så stærkt, både i den første og i senere situationer. Derfor er billedsproget så velegnet til genbrug og reinterpreteration.

Men er den lovpriste flertydighed ikke ensbetydende med vaghed og dermed både med vilkårlighed og subjektivisme? Beror billedsprogets anvendelighed ikke på, at enhver kan lægge deri, hvad han eller hun lyster?

Billedsproget - en ny udvej for teologien?

4. Billedsprogets funktion

Dermed er vi fremme ved spørgsmålet om billedsprogets funktion. Ifølge K.N. er sagen ligetil: billedsproget har både en informativ og en performativ funktion (jfr. især side 72-77). Først den informative: »Af billedsproget kan udledes information i form af nye forslag til at forstå virkeligheden« (side 83, jfr. tese 1, side 13). Denne funktion beskriver K.N. andetsteds på den måde, at billedsproget fungerer som »tolkningsnøgle« til virkeligheden (side 193, 197 og 214, jfr. side 280). Dernæst den performative funktion:

Formålet med billedsproget er at engagere tilhørerne på en sådan måde, at de ved at gå ind i tydingen overtager den som deres egen virkelighedsforståelse (side 83, jfr. tese 2, side 13).

Og i billedsproget smelter disse to funktioner sammen til en enhed:

Hvad der er karakteristisk for billedsproget er da det dialektiske forhold mellem den informative og den performative funktion, forstået således, at billedsproget er bærer af en information, der kan modtages, når tilhøreren går ind i en tyding af billedsproget (side 74).

Disse formuleringer viser, at der hersker en fundamental uklarhed om forholdet mellem de tre størrelser: *afsender*, *modtager* og *budskab*, for slet ikke at tale om den *kontekst*, som K.N. tillægger så afgørende en betydning (jfr. side 22, 58, 61, 65 o.s.v.). Ifølge de anførte formuleringer synes der gennem billedsproget at kunne formidles et klart defineret budskab. Billedsproget siges at kunne transportere information (»nye forslag til at forstå virkeligheden«). Dette budskab synes med et klart defineret formål af afsenderen at blive sendt til modtageren (»formålet ... er at engagere«). Hertil svarer hele K.N.'s forsøg på at vise, at billedsproget, in casu træbillederne hos Jesaja, er særlig »velegnet« til at udtrykke og illustrere Jesajas teologi (jfr. side 325-335, især 330, og 340-342). Derfor kan billedsproget også »oversættes« (jfr. side 330 og især 341).

Hele denne konception står imidlertid i modsætning til den, som vi har gjort rede for i det foregående afsnit. dér ligger vægten på billedsprogets flertydighed. Dér betones konteksten. Dér skabes bil-

ledsprogets betydning og effekt i og af forholdet mellem budskabets kontekst og tilhører eller læser. Dér hersker derfor vilkårligheden i forhold til budskabets afsender og dettes objektive indhold. Derfor afviser K.N. da også dér, at billedsproget kan oversættes (side 56 og 63).

5. Slutning

Det er således aldeles uklart, hvordan billedsproget fungerer. Denne uklarhed skyldes, at K.N. nærer to indbyrdes uforenelige forventninger til billedsproget, dels at det kan formidle (udtrykke eller illustrere) f.eks. Jesajas forkyndelse og teologi, og dels at det formår at skabe ny indsigt, at skabe ny betydning og dermed engagere til akcept og deltagelse («participation»). På den ene side er billedet blot et medium, gennem hvilket afsenderen formidler et budskab og giver »information« (»erstatningsteorien«, jfr. side 31ff.). Og denne teori tilfredsstillende ikke K.N. (jfr. også side 50-52 og 55ff.). På den anden side er billedet og billedsproget kreativt og nyskabende, og der etableres derved engagement og »participation«. D.v.s., at billedsproget har en »performativ« funktion («sprogbegebenhedsteorien«, jfr. side 46ff. og 56). Denne teori er K.N. glad for, idet hun åbenbart overser eller glemmer, at den åbner for en grumset flom af vilkårlighed og subjektivismen, fordi forbindelsen til afsenderen og forpligtelsen på billedets objektive indhold kappes af.

K.N. har i sin disputats haft det som sit fornemste mål at forene disse to uforenelige opfattelser af billedsproget (jfr. side 55ff. og 74). Men håb og hede ønsker kan ikke erstatte gennemsigtige og gennemskuelige argumenter. K.N.'s teologiske formål er derfor ikke blevet opnået lige så lidt som Svend Bjergs.⁹ Billedsproget kan således ikke fungere som en teologisk redningsplanke eller universalnøgle. Billedsproget er lige så lidt som fortællingen, retorikken og myten for teologien i dag en udvej eller smutvej ud af de vanskeligheder, der er affødt af teologiens møde med moderniteten. Jeg ser ikke rettere, end at K.N. med sin bestemmelse og anvendelse af kategorien billedsprog, ganske på linie med den Svend Bjerg, som så taktisk

Billedsproget - en ny udvej for teologien?

hjerteligt har hilst hendes bog velkommen, slipper vilkårligheden og subjektivismen løs i den teologiske og videnskabelige forskning.

Noter

1. Johannes Sløk, *Det religiøse sprog*, Århus 1981, 113-116 og 185.
2. Jfr. Kirsten Nielsens »anvendelse« af sine teser og teorier i »For et træ er der håb' (Job 14,7). Om billedsprog og fremtidshåb i det gamle og det nye testamente«, *Præsteforeningens Blad*, 25-26, 1983, 429-436 og 445-453; »Billedsproget i Gammel Testamente«, Århus Stift, 22, 1984, 84-92; »For et træ er der håb«, *Kristeligt Dagblad*, 22, 1985, 6-8, og »De siger om mig, at jeg altid bruger billeder«, i K. Jeppesen og F. H. Cryer, red., *Tekster og Tolkninger, Ti studier i Det gamle Testamente*, Århus 1985, 101-112.
3. Jfr. især artiklen »Billedsproget i Gammel-Testamente«.
4. Svend Bjerg, »Der er håb for Det gamle Testamente«, *Det teologiske Fakultets nyhedsbrev*, 4 (1), 1986, 11-14.
5. Jfr. Kirsten Nielsen, disputatsen, 91ff., specielt 93.
6. En lignende sammenlægning af de traditionelle former for billedsprog foretager Svend Bjerg, *Den kristne grundfortælling*, Århus 1981, 149-174, især 152ff., men her under samlebetegnelsen »lignelsesfortællingen« (»den metaforiske fortælling«).
7. Den samme egenskab har ifølge Svend Bjerg, op. cit., 150, 157, 169-170 o.s.v. fortællingen, og ganske særligt da Jesu lignelser.
8. Vilhelm Grønbech, *Hellenismen*, I, København 1939, 10.
9. Jfr. min kritik af Svend Bjergs disputats i Per Bilde, »Historien og fortællingen«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, 1, 1982, 39-61.

Per Bilde

Lektor, dr. theol.

Institut for Kristendomskundskab

Aarhus Universitet